

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

XO‘JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARDA INNOVATSION FAOLIYAT XARAJATLARINI BOSHQARUV HISOBIDA AKS ETTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 2-bosqich
tayanch doktoranti*

Xushvaqтова Nozanin Nurbek qizi

[DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.22748569](https://doi.org/10.5281/zenodo.22748569)

Kalit so‘zlar: innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion xarajatlar, boshqaruv hisobi, xarajatlarni tasniflash, Oslo Manual 2018, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari, innovatsion loyiha, analitik hisob, innovatsion faoliyat samaradorligi.	Annotatsiya: Mazkur tezisda xo‘jalik yurituvchi subyektlarda innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida aks ettirishning nazariy va metodologik asoslari tadqiq etilgan. Innovatsion faoliyat xarajatlarining iqtisodiy mazmuni, tarkibi va tasniflanishi yoritilgan. Shuningdek, innovatsion xarajatlarni ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari, yangi mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqish, dasturiy ta‘minot, intellektual mulk, xodimlarni o‘qitish, moddiy aktivlarni xarid qilish hamda innovatsion loyihalarni boshqarish yo‘nalishlari bo‘yicha guruhlash masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda Oslo qo‘llanmasi – 2018 tavsiyalarining innovatsion faoliyat xarajatlarini aniqlash, tasniflash va baholashdagi ahamiyati asoslangan. Innovatsion xarajatlarni loyiha, faoliyat turi va tarkibiy bo‘linmalar kesimida hisobga olish orqali boshqaruv qarorlarining axborot ta‘minotini yaxshilash imkoniyatlari ochib berilgan. Natijada innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobining mustaqil analitik obyekti sifatida shakllantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.
---	--

KIRISH. Bugungi kunda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshligini ta‘minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va yangi bozorlarni egallashda innovatsion faoliyat muhim omillardan biri hisoblanadi. Innovatsiyalar korxonalarga ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mahsulot va xizmatlarning sifatini oshirish, resurslardan foydalanish

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

samaradorligini kuchaytirish hamda yangi daromad manbalarini shakllantirish imkonini beradi.

Innovatsion faoliyatning rivojlanishi esa, o‘z navbatida, moliyaviy, moddiy, mehnat, axborot va intellektual resurslardan foydalanishni talab qiladi. Mazkur resurslardan foydalanish bilan bog‘liq xarajatlarni to‘g‘ri aniqlash, tasniflash, taqsimlash va nazorat qilish innovatsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligini baholashning muhim sharti hisoblanadi. Shu sababli innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida alohida shakllantirish va tahlil qilish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

An‘anaviy buxgalteriya hisobida xarajatlar ko‘pincha korxonaning umumiy faoliyati, ishlab chiqarilayotgan mahsulot yoki bajarilayotgan ishlar kesimida aks ettiriladi. Bunday yondashuv innovatsion loyihalarga sarflangan mablag‘larni alohida ajratib ko‘rsatish, har bir loyiha bo‘yicha xarajatlarning shakllanishini kuzatish va kutilayotgan natijalar bilan taqqoslash imkoniyatini cheklashi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, boshqaruv hisobi innovatsion faoliyat xarajatlari to‘g‘risida ichki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan batafsil axborotni shakllantiruvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Innovatsion faoliyat xarajatlarining iqtisodiy mazmuni. Innovatsion faoliyat tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha izohlangan bo‘lsa-da, uning umumiy mazmuni yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot, xizmat, texnologiya, jarayon yoki boshqaruv yechimini yaratish va amaliyotga joriy etish bilan bog‘liq faoliyatni anglatadi.

OECD va Eurostat tomonidan ishlab chiqilgan Oslo Manual 2018 qo‘llanmasida innovatsion faoliyat quyidagicha ta’riflanadi: “Innovatsion faoliyat korxona tomonidan innovatsiyani yaratishga qaratilgan barcha rivojlantirish, moliyaviy va tijorat faoliyatlarini o‘z ichiga oladi.”[1. § 3.5.]

Ushbu yondashuvdan ko‘rinadiki, innovatsion faoliyat faqat ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari bilan cheklanmaydi. Unga yangi mahsulot yoki

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

texnologiyani ishlab chiqish, tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish, dasturiy ta'minot yaratish, intellektual mulk obyektlarini olish, xodimlarni o'qitish, innovatsion texnologiyalarni sotib olish, yangi uskunalarni o'rnatish, marketing va innovatsiyalarni boshqarish bilan bog'liq faoliyatlar ham kiradi.

Shundan kelib chiqib, innovatsion faoliyat xarajatlarini korxonaning yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot, xizmat, texnologiya, biznes jarayoni yoki boshqaruv yechimini yaratish, joriy etish va rivojlantirish maqsadida sarflagan moddiy, mehnat, moliyaviy va intellektual resurslarining puldagi ifodasi sifatida ta'riflash mumkin.

Innovatsion faoliyat xarajatlarini quyidagi asosiy guruhlariga ajratish maqsadga muvofiq (1-jadvalga qarang)⁵.

1-jadval

INNOVATSION FAOLIYAT XARAJATLARI ASOSIY GURUHLARI	
ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari xarajatlari;	innovatsion faoliyatda ishtirok etuvchi xodimlar mehnatiga haq to'lash xarajatlari;
muhandislik, loyihalash va dizayn xarajatlari;	xodimlarni innovatsion faoliyat bo'yicha o'qitish xarajatlari;
dasturiy ta'minot va ma'lumotlar bazalarini ishlab chiqish xarajatlari;	innovatsion mahsulot va texnologiyalarni bozorga chiqarish xarajatlari;
yangi texnologiyalar va uskunalarni sotib olish xarajatlari;	innovatsion loyihalarni boshqarish va monitoring qilish xarajatlari;
intellektual mulk obyektlari bilan bog'liq xarajatlari;	innovatsion faoliyatni moliyalashtirish va unga xizmat ko'rsatish xarajatlari.

Oslo qo'llanmasi – 2018 innovatsion faoliyat bilan bog'liq xarajatlarni ilmiy-tadqiqot ishlari, muhandislik va dizayn, marketing, intellektual mulk, xodimlarni o'qitish, dasturiy ta'minot va ma'lumotlar bazalari, moddiy aktivlarni sotib olish yoki

⁵ Muallif ishlanmasi.

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

ijaraga olish hamda innovatsiyalarni boshqarish kabi yo‘nalishlar bo‘yicha ko‘rib chiqadi.[1. Chapter 4, § 4.1–4.2.]

Demak, korxonada innovatsion xarajatlarni hisobga olishda faqat ITTKI xarajatlarini ajratish yetarli emas. Chunki innovatsion natijaga erishish uchun ITTKI bilan bir qatorda boshqa faoliyat turlariga ham mablag‘ sarflanadi.

Innovatsion faoliyat xarajatlarini tasniflashning metodologik asoslari.

Innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida to‘g‘ri aks ettirish uchun ularni bir nechta tasniflash mezonlari asosida guruhlash zarur. Oslo qo‘llanmasi – 2018 ga asosan innovatsion faoliyat xarajatlari faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha, iqtisodiy elementlar bo‘yicha va xarajatlarning iqtisodiy mazmuni bo‘yicha tasniflanadi. Faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha innovatsion xarajatlari quyidagicha tasniflanadi (2-jadvalga qarang)⁶

2-jadval

XARAJAT TURI	XARAJATLARNING MAZMUNI
ITTKI xarajatlari	Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari
Muhandislik va dizayn xarajatlari	Texnik yechimlar, konstruksiyalar va dizayn ishlab chiqish
Dasturiy ta‘minot xarajatlari	Raqamli tizimlar, algoritmlar va ma‘lumotlar bazalarini yaratish
Intellectual mulk xarajatlari	Patent, litsenziya, dasturiy mahsulot va boshqa huquqlarni olish
Uskuna va texnologiyalar xarajatlari	Innovatsion texnologiyalar, uskunalar va ishlab chiqarish vositalarini sotib olish
Kadrlar tayyorlash xarajatlari	Xodimlarni yangi texnologiyalar va innovatsion usullar bo‘yicha o‘qitish
Marketing xarajatlari	Innovatsion mahsulotni bozorga olib chiqish va targ‘ib qilish
Boshqaruv xarajatlari	Innovatsion loyihalarni rejalashtirish, monitoring va nazorat qilish

Mazkur tasnif Oslo Manual 2018da keltirilgan innovatsion faoliyat turlariga mos keladi.[1. Chapter 4, § 4.2.]

⁶ Muallif ishlanmasi.

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

Innovatsion faoliyat xarajatlarini iqtisodiy elementlar bo'yicha quyidagicha guruhlash mumkin:

- ✓ mehnatga haq to'lash xarajatlari;
- ✓ ijtimoiy ajratmalar;
- ✓ materiallar va xomashyo xarajatlari;
- ✓ tashqi xizmatlar xarajatlari;
- ✓ energiya va kommunal xizmatlar xarajatlari;
- ✓ xizmat safarlari xarajatlari;
- ✓ amortizatsiya xarajatlari;
- ✓ intellektual mulk obyektlaridan foydalanish xarajatlari;
- ✓ asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni sotib olish xarajatlari;
- ✓ boshqa innovatsion xarajatlar.

OECD metodologiyasida innovatsion xarajatlarni hisobga olishda ITTKI xarajatlari, xodimlar xarajatlari, tashqi xizmatlar, materiallar va kapital tovarlar xarajatlarini alohida ajratish tavsiya etiladi.[1. Chapter 4, § 4.4.3, Table 4.3.]

Bunda R&D xarajatlarini boshqa innovatsion xarajatlardan ajratish muhimdir. Chunki ITTKI xarajatlari tarkibida mehnat, materiallar, xizmatlar va kapital xarajatlari bo'lishi mumkin. Agar ular boshqa xarajat guruhlarida takroran hisobga olinsa, innovatsion faoliyat xarajatlarning umumiy hajmi sun'iy ravishda oshib ketadi.

Xarajatlarning iqtisodiy mazmuni bo'yicha innovatsion faoliyat xarajatlarini quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin (3-jadvalga qarang)

3-jadval

JORIY XARAJATLAR	KAPITAL XARAJATLAR
• xodimlar ish haqi; • materiallar va butlovchi qismlar; • tashqi ilmiy va texnik xizmatlar; • ijara xarajatlari;	• ilmiy-tadqiqot uskunalari sotib olish; • innovatsion ishlab chiqarish liniyalarini tashkil etish; • dasturiy ta'minot va ma'lumotlar bazalarini yaratish yoki sotib olish;

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

• energiya xarajatlari; • marketing va o‘qitish xarajatlari; • loyiha boshqaruvi xarajatlari.	• patent va litsenziyalarni sotib olish; • yangi texnologik obyektlarni barpo etish; • kapitalizatsiya qilinadigan ishlab chiqish xarajatlari.
---	--

Oslo qo‘llanmasi – 2018da kapital xarajatlar asosiy vositalar, dasturiy ta‘minot, ma‘lumotlar bazalari, ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan bog‘liq aktivlar va boshqa kapital obyektlarni sotib olish yoki yaratish xarajatlarini qamrab olishi qayd etilgan.[1. Chapter 4, § 4.4.3, Table 4.3.]

Shu bilan birga, boshqaruv hisobida innovatsion loyihaning barcha xarajatlarini yig‘ish moliyaviy hisobotda ularning barchasi aktiv sifatida tan olinishi kerakligini anglatmaydi. Aktiv sifatida tan olish masalasi tegishli buxgalteriya standartlari, jumladan, IAS 38 Intangible Assets talablariga muvofiq hal qilinadi.[2]

Innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida tashkil etish.

Boshqaruv hisobi korxona rahbariyati va menejerlarini rejalashtirish, nazorat qilish, tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axborot bilan ta‘minlaydi. Innovatsion faoliyat sharoitida boshqaruv hisobining asosiy vazifasi innovatsion loyihalar bo‘yicha xarajatlar, resurslar, moliyalashtirish manbalari va kutilayotgan natijalar to‘g‘risida tezkor hamda ishonchli ma‘lumot shakllantirishdan iborat.

Innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida quyidagi kesimlarda yuritish taklif etiladi:

- ✚ innovatsion loyiha kesimida;
- ✚ innovatsion faoliyat turi kesimida;
- ✚ xarajat elementi kesimida;
- ✚ xarajat markazlari kesimida;
- ✚ mas‘uliyat markazlari kesimida;
- ✚ innovatsion jarayon bosqichlari kesimida;
- ✚ moliyalashtirish manbalari kesimida;
- ✚ joriy va kapital xarajatlar kesimida.

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyuldagi O‘RQ–630-son “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni innovatsion faoliyat sohasidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

Mazkur qonunning 13-moddasi mazmuniga ko‘ra, innovatsion loyihalarning texnik va ilmiy ekspertizasi ularning amaliy ahamiyati, ilmiy-texnologik darajasi va iqtisodiy samaradorligini kompleks baholash, shuningdek, loyihani moliyalashtirishning maqsadga muvofiqligi va hajmi yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish bilan bog‘liq.[3]

Ushbu norma innovatsion loyihalarni moliyalashtirishdan oldin ularning xarajatlari, resurslarga bo‘lgan ehtiyoji va kutilayotgan iqtisodiy natijalarini asoslash zarurligini ko‘rsatadi. Shu jihatdan, innovatsion loyihalar bo‘yicha batafsil boshqaruv hisobini tashkil etish loyiha samaradorligini baholash uchun zarur axborot bazasini yaratadi.

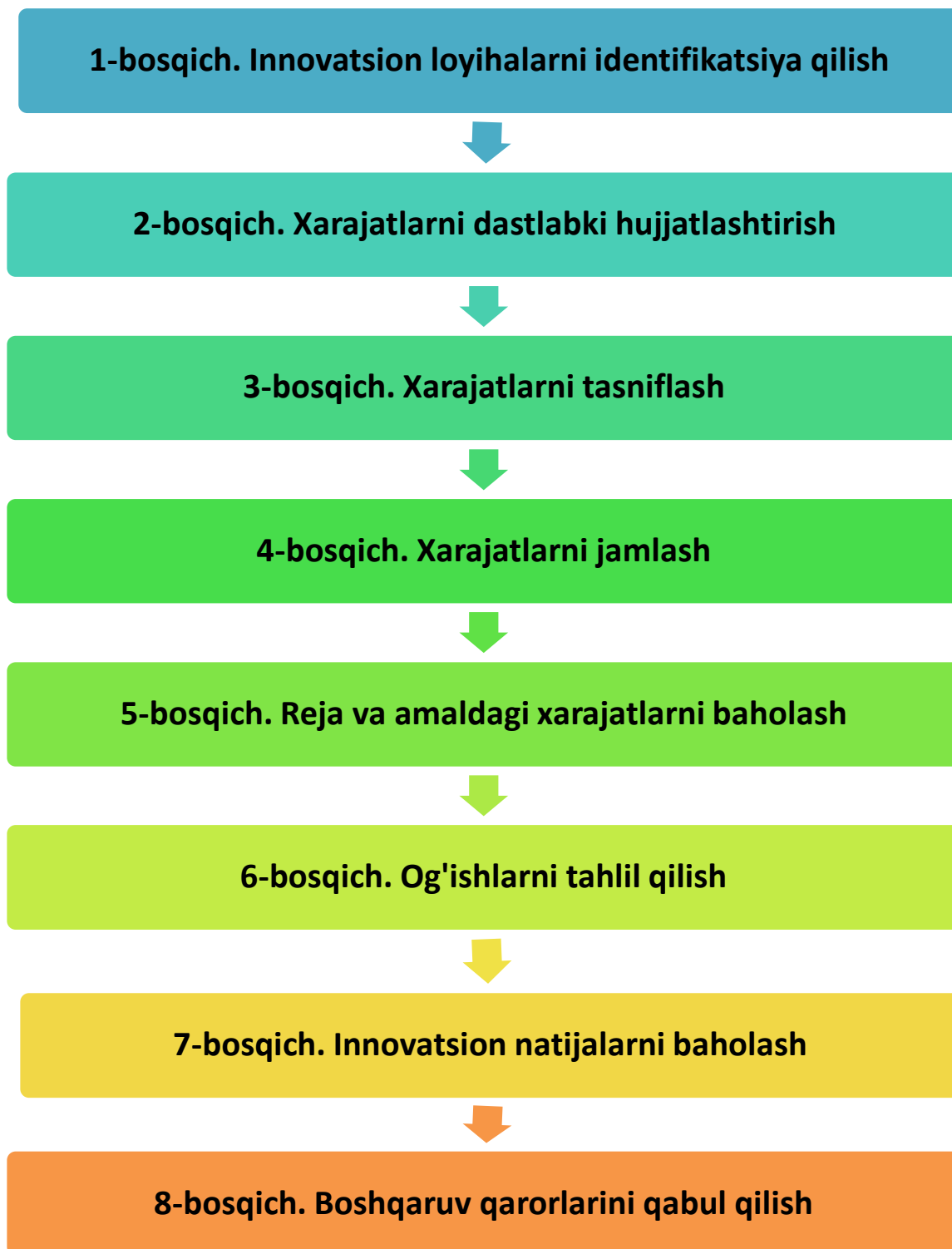
Biroq muhim jihat shundaki, mazkur Qonunda xo‘jalik yurituvchi subyektlar innovatsion faoliyat xarajatlarini aynan boshqaruv hisobida alohida hisobga olishi shartligi to‘g‘risida bevosita norma mavjudligi tasdiqlanmagan. Shuning uchun innovatsion xarajatlarni boshqaruv hisobida alohida shakllantirish masalasi ushbu maqolada qonuniy majburiyat sifatida emas, balki korxona boshqaruvini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif sifatida ilgari suriladi.

Tadqiqot natijasida innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida aks ettirishning quyidagi modeli taklif etiladi (1-rasmga qarang).

**“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO
TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”**

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

*1-rasm. Innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida aks ettirish
modeli.*

XULOSA

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

Innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida aks ettirish xo‘jalik yurituvchi subyektlarda innovatsion loyihalarni samarali boshqarishning muhim shartlaridan biridir. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Innovatsion faoliyat xarajatlarini faqat R&D xarajatlari bilan cheklash mumkin emas. Innovatsion faoliyat tarkibiga muhandislik, dizayn, dasturiy ta’minot, intellektual mulk, xodimlarni o‘qitish, marketing, yangi texnologiyalarni sotib olish va innovatsion boshqaruv xarajatlari ham kiradi.
2. Innovatsion xarajatlarni loyiha, faoliyat turi, xarajat elementi, xarajat markazi, mas’uliyat markazi, innovatsion jarayon bosqichi va moliyalashtirish manbasi bo‘yicha alohida hisobga olish zarur.
3. Innovatsion faoliyat xarajatlarini joriy va kapital xarajatlarga ajratish innovatsion loyihalarning resurslarga bo‘lgan ehtiyojini aniq baholash imkonini beradi.
4. Boshqaruv hisobida innovatsion loyihalar bo‘yicha rejalashtirilgan va amaldagi xarajatlarni taqqoslash, og‘ishlarni aniqlash va xarajatlarning samaradorligini baholash tizimi shakllantirilishi lozim.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonunida innovatsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligi va moliyalashtirish maqsadga muvofiqligini baholash masalalari nazarda tutilgan. Biroq innovatsion xarajatlarni aynan boshqaruv hisobida alohida yuritish majburiyati qonunda bevosita belgilangan deb aytilish mumkin emas.
6. Innovatsion faoliyat xarajatlarini boshqaruv hisobida alohida shakllantirish korxona rahbariyatiga innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish, risklarni kamaytirish va innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish bo‘yicha asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

“GLOBAL ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR: FANLARARO TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR”

Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

publishers.uz

1. OECD/Eurostat. *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. 4th Edition. Paris: OECD Publishing; Luxembourg: Eurostat, 2018. DOI: 10.1787/9789264304604-en.
2. IFRS Foundation. *IAS 38 Intangible Assets*. London: IFRS Foundation.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ–630-son, 2020-yil 24-iyul.
4. OECD. *Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*. Paris: OECD Publishing, 2015. DOI: 10.1787/9789264239012-en.
5. Drury, C. *Management and Cost Accounting*. 10th Edition. Cengage Learning, 2018.
6. Atkinson, A. A., Kaplan, R. S., Matsumura, E. M., Young, S. M. *Management Accounting*. 6th Edition. Pearson, 2012.
7. Chesbrough, H. W. *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Harvard Business School Press, 2003.